

APLINKYBINĖ SAKININĖ MODIFIKACIJA – SINTAKSĖ IR MORFOSINTAKSĖ

Aplinkybinis (prieveiksminis) sakiny yra sakininis modifikatorius, atliekantis panašią funkciją, kaip ir prieveiksmis arba modifikatoriaus funkciją atliekanti daiktavardinė arba prielinksninė frazė. Aplinkybinis sakiny gali būti laikomas arba veiksmazodžio, arba viso pagrindinio sakinio modifikatoriumi; apie modifikacijos aprėptį bus kalbama toliau.

Kadangi oras būna geras, dažniausiai valgoma lauke.

Gabrielė Gailiūtė, 2006, DLKT

plg. *Todėl dažniausiai valgoma lauke.*

Kai išėjo į pensiją, dar mokytojavо kelerius metus, bet jau sunkiai.

Romualdas Granauskas, 2006, DLKT

plg. *Po tų įvykių dar mokytojavо kelerius metus, bet jau sunkiai.*

Sintaksiškai sakininiai modifikatoriai yra nevienalytė klasė. Svarbus skirstymo kriterijus yra finitiškumas: skiriame finitinius ir nefinitinius modifikatorinius sakinius. Nefinitinės formos (dalvio, pusdalyvio, padalyvio) vartojimas žymi sakinio subordinuotą statusą; tokia pat funkciją galia atlikti segmentinis žymiklis—jungtukas:

Galbūt išėjęs į pensiją grįšiu į Lietuvą, nors tikimybė nedidelė.

Gabrielė Gailiūtė, 2006, DLKT

Nors jau išėjo į pensiją, šio darbu virtusio pomėgio neatsisako iki šiol ir, žmonių paprašytas, gali parinkti tinkamiausią vietą namui ...

<https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/vilniaus-energetika-tarp-mitu-ir-tikroves-56-97854>

Sakininės modifikacijos funkcija realizuojama keturiais sintaksiškai skirtingais būdais, iš kurių du aukščiau iliustruoti pavyzdžiais.

- Sakinio subordinuotas statusas žymimas nefinitinės formos vartojimu;
- Sakinis prie pagrindinio sakinio prijungiamas jungtuku, kuris turi dvejopą – sintaksinę ir semantinę – funkciją. Sintaksiškai jungtukas valdo šalutinį sakinį panašiai kaip prielinksnis valdo daiktavardį. Semantiškai jungtukas (*nors, kadangi...*) apibūdina semantinį santykį tarp sakinių.

Pasitaiko, kad abi priemonės taikomos vienu metu:

Mudu susidraugavom prieš man išvažiuojant į seminariją.

Kazys Saja, 2007, DLKT

Be jau minėtų yra dar dvi strategijos, kurių esmė yra šalutinio sakinio prijungimas prie pagrindinio sakinio sudėtyje esančio kataforinio žodžio. Pagal šio kataforinio žodžio prigimtį galima atskirti:

- komplementacijos strategiją: pagrindiniame sakinyje vartojamas kataforinis demonstratyvinis determinantas *tai* (vienas, valdomas prielinksnio arba univerbuotas su prielinksniu), jis prisijungia komplementinį sakinį su jungtuku *kad* (jog):

Matyt, tuo, kad nesistengė kito pergudrauti, buvo iki galo nuoširdus ir atviras.

Jonas Sadaunykas-Sadūnas, 2002, DLKT

...ir tave kada nors jie suims, tampys, jau vien todėl, kad buvai Lietuvos karo žvalgybos karininkas.

Alfonsas Eidintas, 200, DLKT

Jai buvo kiek lengviau nuo to, kad dar labai anksti ir nedaugelis žvilgsnių ten tenulydės į ją, einančią to lygaus didelio asfalto link.

Romualdas Granauskas, 1997, DLKT

Napaisant to, kad tokiais atvejais pats šalutinis sakinyje yra komplementinis, kataforinis žodis kartu su šalutiniu sakiniu atlieka prieveiksminės modifikacijos funkciją, kaip galima lengvai suvokti lyginant šią strategiją su sinoniminėmis konstrukcijomis, pvz., čia pateiktuose sakiniuose komplementacinė strategija gali būti vartojama šalia nefinitinės:

Ir vietoj to, kad apsidžiaugčiau, susidūrusi su keistai nušvitusia tikrove, pajutau nuovargį.

Renata Šerelytė, 1997, DLKT

O aš, užuot apsidžiaugusi brangia apyranke, žiedu ar vėrinium, vėl sukau galvą, iš kur byra tie pinigai.

Nijolė Raižytė 2003, DLKT

- Santykinė strategija: pagrindiniame sakinyje vartojamas kataforinis įvardinis prieveiksmis (*tada, tuomet, ten, taip*), atitinkantis santykiniams sakinyje reliatyvizuojamą laiko, vietos, būdo ir pan. aplinkybę:

Lėję žavėjo audra ir langą ji uždarė tik tada, kai sumaigytų šakų gniutulas įskrido į kambarį.

Zita Čepaitė, 2003, DLKT

Mus dar versdavo kirptis plikai, ir Povilėlio galva jau tuomet nušvisdavo baltais brėžiais ten, kur jis tą galvą buvo prasikalęs dūkdamas ar pešdamasis.

Jurgis Kunčinas, 1998, DLKT

"Tibeto Mirusiųjų knygoje" jos ir aprašytos kaip tik taip, kaip yra regimos adepto, įvesto į Šimto dievybių mandalą ir visą gyvenimą jas meditavusio.

Jurga Ivanauskaitė, 2004, DLKT

Kataforinio įvardinio prieveiksmio dažnai trūksta, ir tuomet laiko, vietos ar būdo sakinyje rodo paviršutinišką panašumą su antros grupės sakiniais.

kai jis atėjo, reikalai susitvarkė

nors jis neatėjo, reikalai susitvarkė

Šis įspūdis yra klaidinantis: *kai, kol, kur, kaip* priklauso klausiamųjų/santykinių įvardžių ir įvardinių prieveiksmių su *k*-serijai. Todėl tais atvejais, kai jie neturi antecedento, konstrukciją

galima interpretuoti kaip fuzijos atvejis, t. y., antecedentas ir santykinis žodis susilieja ir atsiranda laisvasis santykinis sakiny. Struktūrinė analogija su laisvaisiais santykiniais sakiniais nesunku pastebėti:

*kas ateis pirmas, (tas) galės rinktis
kai ateisite, (tada) galėsime pasikalbėti
kur kadaise žaisdavome, (ten) dabar stovi daugiabutis namas*

Panašumą su komplementaciniu tipu rodo *po to, kai*, bet dėl santykinio žodžio *kai* vartojimo šis tipas priskirtinas santykiniam:

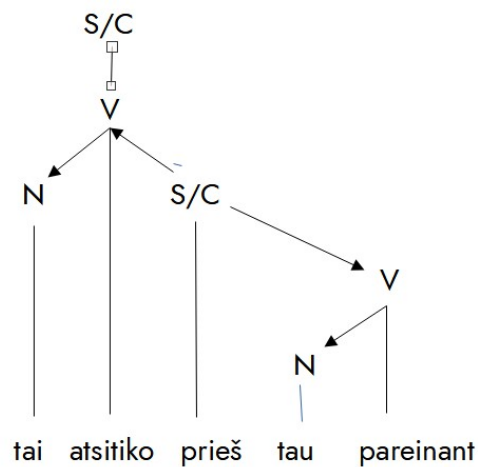
Kas įvyks po to, kai skrynja bus išvalgyta ir išlaižyta, lyg ir nebuvo taip svarbu.
Birutė Pūkelevičiūtė, 2003, DLKT

Kaip skyrelio pradžioje minėta, sunku apibendrintai apibūdinti sakininės modifikacijos aprėptį. Prieveiksmio sąvoka (ir juo paremtas „adverbialinio sakinio“ sąvoka) nurodo į veiksmažodžio (predikato) modifikatorių, bet faktiškai modifikacijos aprėptis labai įvairuoja ir gali apimti skirtingų semantinės struktūros lygmenų vienetus. Tai rodo, pvz., sąlygos sakinių pavyzdį. Kaip matyti žemiau pateiktuose pavyzdžiuose, į sąlygos sakinio aprėptį gali įeiti (i) pagrindinio sakinio predikacija, t. y., jame apibūdintas įvykis arba įvykio tipas (pagrindinio sakinio įvykis yra šalutinio sakinio įvykio pasekmė), (ii) pagrindiniame sakinyje išreikštas teiginys (jis tuomet pristatomas kaip išplaukiantis iš sąlygos sakinio teiginio), (iii) visas šnekos aktas (jis kalbėjimo situacijoje adekvatus tik jeigu galioja šalutiniame sakinyje išreikšta pragmatinė sąlyga):

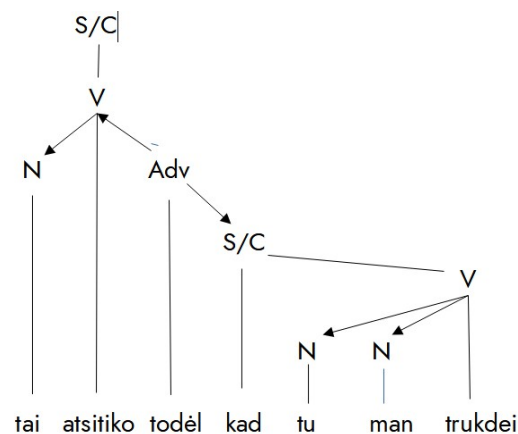
Jeigu norėsi gerti, paprašysi jos.
Saulius Tomas Kondrotas, 1996
Jei kareivio batai suskilę, vadinasi karinė pramonė yra žemo lygio.
Tomas Artūras Rudokas, 1996, DLKT
Bet jeigu prisimenate, Maskvos olimpiadą daugelis pasaulio valstybių boikotavo.
Lietuvos aidas, 1996, DLKT

Sintaksinė reprezentacija tų subtilių aprėpties skirtumų negali tiksliai atvaizduoti; priklausomybių schemoje modifikatorius gali būti parodytas kaip prijungtas prie veiksmažodžio arba prie sakinio mazgo. Pirmasis sprendimas priimtinausias komplementacinės ir santykinės strategijų atveju, nes kataforinis žodis turi savo poziciją vidinėje pagrindinio sakinio priklausomybių struktūroje, be to, paprastai turi išskilią poziciją vidinėje šio sakinio informacinėje struktūroje—jis būna fokusuojamas. Nesant kataforinio žodžio dažnai tenka pripažinti, kad į modifikacijos aprėptį įeina visas pagrindinis sakiny.

Šio skyrelio pabaigai pateikiame sintaksines schemas. Pirmiau pateikiame schemą aplinkybiniam sakiniui be kataforinio antecedento. Schema rodo nefinitinį šalutinį sakinį su juo valdančiu jungtuku; jeigu jo nėra (pvz., *parėjo sutemus*), S/C mazgas lieka tuščias:

O čia schema komplementacinei strategijai:

Pagaliau schema santykinai strategijai. Kairėje pusėje schema su kataforiniu žodžiu, dešinėje – fuzinė konstrukcija (laisvoji santykinė konstrukcija):

